

דפוסי שימוש במקורות מידע דיגיטלי ובמקורות מידע בדפוס במוסדות להשכלה

גבוהה בישראל / בנו דוד

תקציר :

ההתפתחויות הטכנולוגיות האחרונות המאפשרות לספריות האקדמיות להזרים מידע דיגיטלי עד לבתייהם או למשרדיהם של הסטודנטים והחוקרים באוניברסיטאות, מהוות שינוי מהפכני בהרגלי האיתור והצריכה של המידע. שינויים אלו מציבים בפנינו שאלות ודילמות נוקבות לגבי אופן תפקודה וצורתה של הספרייה האקדמית בעתיד. במוקד הדברים עומדת השאלה, מה יהא על התכנים וכל יתר הפונקציות שהספריות האקדמיות ממלאות כיום והאם הם יעברו בהדרגה לאינטרנט או למערכות תקשורת עתידיות אחרות, וכמו באינטראקציות חברתיות ומסחריות רבות אחרות כיום, לא נצטרך עוד לעזוב את הבית אות המשרד כדי לקבל גישה למידע? האמנם יתכן שכתוצאה משינויים והתפתחויות אלו, תהפוך הספרייה האקדמית של ראשית המאה ה-21 ל"ספרייה ללא קירות", שאינה זקוקה עוד למקום פיסי?

מטרתה של עבודת מחקר זו הייתה לבדוק את היקפי השימוש של קהילת הלומדים באוניברסיטאות בארץ במידע דיגיטלי, לברר את היחס בין היקפי השימוש במידע דיגיטלי לעומת מידע בדפוס, ולבדוק כיצד הדבר משפיע, אם בכלל, על תדירות הביקורים בספריות האקדמיות. על מצע נתונים זה נדונה במחקר שאלת מתכונתה וצורתה העתידית של הספרייה האקדמית, והאם סביר ורצוי שבהמשכו של התהליך יחליפו עמדות המחשב בספריות את המדפים, או שעדיין יהיה צורך בשילוב של השניים. ואולי יתקיימו זו לצד זו ספריות וירטואליות ללא אתר פיסי המספקות מידע דיגיטלי לכל דורש, לצד ספריות שתחזקנה אוספים של מידע בדפוס, וכל צרכן יהא חופשי לבחור את השרות המתאים לו.

לצורך בחינת שאלות אלה בשיטת מחקר כמותית, ניבנה שאלון מובנה ואחיד שנועד לבדוק את דפוסי השימוש של האוכלוסייה האקדמית בישראל במידע דיגיטלי ובמידע בדפוס לצורכי הלימוד והמחקר שלהם. כמו כן, בדק השאלון את קשרי הגומלין שבין אוכלוסיית הלומדים לבין הספרייה האקדמית ואת ציפיותיהם של המשתמשים מהספרייה בעתיד לבוא. עוד כלל השאלון נתונים דמוגרפים אודות המשתמשים. במסגרת איסוף הנתונים הופצו במהלך סמסטר ב' של שנת הלימודים האקדמית 2005 בחמש האוניברסיטאות הגדולות בארץ כ-1000 שאלונים, עליהם השיבו 721 סטודנטים וחוקרים מכל שלבי הלימוד והמחקר. מאחר והמחקר התמקד באוכלוסיית הסטודנטים, מרבית הנחקרים היו תלמידים לתואר ראשון ולתארים מתקדמים (שני ומעלה), ומיעוטם חברי סגל אקדמי באוניברסיטאות אשר שימשו כקבוצת ביקורת.

לאור המהפכה הדיגיטלית ולנוכח התחזיות בנוגע להתחזקותה של הספרייה הדיגיטלית הנחנן, בהשערת המחקר הראשונה, כי ימצא קשר שלילי בין תדירות השימוש במקורות מידע דיגיטליים

לתדירות השימוש במקורות המידע בדפוס בקרב האוכלוסייה האקדמית. באופן מפתיע למדי, השערה זו הופרכה במחקר ונמצא קשר חיובי מובהק בין שני המשתנים: נבדקים שתדירות השימוש שלהם במקורות מידע דיגיטליים גבוהה יחסית, משתמשים בתדירות גבוהה גם במקורות בדפוס, ולהיפך. ההסבר העיקרי לממצא זה, נעוץ לדעתנו בכך שהמשתמשים אינם רואים בהכרח במידע דיגיטלי **תחליף** למידע המסורתי בדפוס כי אם **משלים** לו, מאחר שאין זהות פונקציונאלית מלאה בין מידע דיגיטלי למידע בדפוס. יתר על כן, ממצאי המחקר משקפים העדפה ברורה ביותר של המשתמשים (כ-88%) לשילוב הפורמט הדיגיטלי עם הפורמט המודפס לצורכי הלימוד והמחקר שלהם.

השערה נוספת שנבחנה במחקר, היא במידה רבה פועל יוצא של השערת המחקר הקודמת, הייתה שימצא קשר שלילי בין תדירות השימוש במקורות מידע דיגיטלי לבין תדירות הביקורים לספריה האקדמית. קרי, שימוש מוגבר במידע דיגיטלי קשור לביקורים מועטים יחסית בספריה האקדמית. גם השערת מחקר זו הופרכה והממצאים מעידים דווקא על קשר חיובי בין שני הממצאים הללו: נבדקים בעלי רמת שימוש גבוהה במקורות מידע דיגיטלי מבקרים יותר בספריה האקדמית, מאשר נבדקים שהשימוש שלהם במקורות מידע דיגיטלי נמוך יותר. אף כאן, ניתן להסביר זאת בקיומו של יחס ישר בין היקף השימוש במידע דיגיטלי להיקף השימוש במידע בדפוס. על פי רציונל זה, שימוש מוגבר במידע דיגיטלי נמצא קשור לשימוש מוגבר במידע בדפוס, ומאחר וחלק ניכר מהמידע בדפוס מצוי בספריה האקדמית, סביר כי תמצא תדירות ביקורים גבוהה יותר בספריה האקדמית בקרב משתמשים אלו. הסבר זה נתמך על ידי תוצאות המחקר לפיהן כ-70% מהנבדקים טענו שמטרת הגעתם העיקרית לספריה האקדמית היא נגישות למידע בדפוס (ולא נגישות למידע דיגיטלי או מסיבות אחרות). ממצאי המחקר מראים כי שני מקורות המידע בהם נמצאת תדירות השימוש הגבוהה ביותר הם האינטרנט החופשי (כ-80%) וספרים בדפוס (כ-60%). מאחר ושני מקורות המידע הפופולאריים ביותר מצויים משני צדי המתנס: האחד דיגיטלי והשני בדפוס, סביר שנמצא יחס ישר בין תדירות השימוש במידע הדיגיטלי לתדירות הביקורים בספריה האקדמית. זאת, מאחר והשימוש במידע בדפוס מחייב הגעה פיזית לספריה ואילו השימוש במידע דיגיטלי מאפשר שימוש גם מחוץ לכתלי הספריה.

שני הממצאים הבולטים שנתגלו במחקר ולפיהם סטודנטים וחוקרים המרבים להשתמש במקורות מידע דיגיטליים נוטים להרבות שימוש גם במידע בדפוס, כמו גם להרבות ביקורים בספריה האקדמית, מצביעים לדעתנו, על כך שהמידע בדפוס, ככל הנראה, איננו עומד לחלוף מן העולם בטווח הזמן הנראה לעין. הנטייה הברורה של המשתמשים בעידן הנוכחי להשתמש במידע בדפוס (בדגש על ספרים) במקביל לשימוש במידע דיגיטלי (בעיקר אינטרנט ומאגרי מידע דיגיטליים), וההסברים שהוצעו לעיל לתופעה זו, מאפשרים לערוך תחזית לגבי תפקידיה וצורתה של הספריה האקדמית בעתיד, לפיה תתבסס הספריה על שילוב בין שני המרכיבים של המידע, המודפס והדיגיטלי. אפשר שעם השנים יחולו שינויים במשקלם היחסי של השניים, אך סביר מאוד כי נמשיך לראות את שני העולמות: הדיגיטלי והמודפס חיים זה לצד זה ומשלימים זה את זה, כשהמשתמשים מפיקים תועלת משניהם גם יחד.

מאחר ומדובר בשני עולמות תוכן שונים (המודפס והדיגיטלי) יש מקום לשקול יצירת התמחות ספציפית של מקצועני המידע בכל אחד מהם. המיומנויות הנדרשות מספרן/ית המידע בדפוס. יתר על כן, דפוסי השימוש שנמצאו במחקר וצפיות המשתמשים בעידן הנוכחי מעלים לדעתנו את האפשרות לצמיחת ישות חדשה של מרכזי מידע. זו, תתאפיין בדואליות של מידע (קונפדרציה ולא פדרציה של מידע), שתקבל בסופו של תהליך ביטוי בדגם חדש של ספריות- הספרייה הדואלית. דגם/ מבנה חדש זה של ספריות, המועלה כאן כרעיון ראשוני בלבד, יתאפיין בשילוב שתי מסגרות נפרדות של מידע תחת כפיפה אחת. הספרייה החדשה תאופיין במקום פיסי המכיל בתוכו שתי זרועות נפרדות של מידע. זרוע אחת תכיל את כלל האוסף הפיסי של הספרייה ותשען על מרכיבי הספרייה המסורתית, וזרוע שניה תכיל את כלל מרכיבי המידע הדיגיטלי שאליו הספרייה נגישה. בין שתי הזרועות העצמאיות יהיו ממשקי עבודה מסוימים, ואולם הרעיון המרכזי הוא שתהא הפרדה בין כל מרכיבי הטיפול במידע בכל אחת מהזרועות, שתאפשר טיפול מקצועי ומיטבי בכל אחד מעולמות התוכן השונים מאד במהותם.

ממצאים מעניינים השיא המחקר לגבי היקף השימוש של האוכלוסייה האקדמית בישראל באינטרנט בכלל (לאו דווקא לצורך איתור מידע) ובמידע החופשי באינטרנט לצרכי לימוד ומחקר בפרט. ראשית, באשר להיקפי השימוש באינטרנט על מרכיביו השונים (גלישה בשעות הפנאי, דואר אלקטרוני, איתור מידע, קניה וכיו"ב), נמצא שהרוב המכריע של האוכלוסייה האקדמית (כ-94%) עושה שימוש באינטרנט לפחות מספר פעמים בשבוע. כמו כן, רוב גדול מקרב הנבדקים (כ-80%) דיווחו על תדירות שימוש גבוהה או גבוהה מאוד לצורך איתור מידע חופשי באינטרנט עבור הלימוד והמחקר שלהם. נתון זה צריך להדאיג את אנשי האקדמיה בישראל בכלל ואת מקצוע המידע בפרט, מפני שהמידע החופשי באינטרנט אינו מקובל כמידע איכותי וכמוסמך ביותר. לשם השוואה, רק כ-28% מהנבדקים במחקר דיווחו על תדירות שימוש גבוהה ומעלה בכתבי עת אלקטרוניים, כ-40% במאגרי מידע דיגיטליים וכ-13% בלבד בספרים אלקטרוניים. מצב שבו צרכני המידע באקדמיה עושים באינטרנט החופשי שימוש הגבוה פי שניים או שלושה לעומת מקורות המידע הדיגיטליים המוסמכים שמספקת להם הספרייה (באמצעות מאגרי המידע, כתבי העת והספרים האלקטרוניים), מצביע על בעיה קשה לגבי איכות המידע אליו מעדיפה קהילת הלומדים לפנות בעולם התוכן הדיגיטלי, והדבר עלול לפגוע קשות באיכות המחקר והפרסומים האקדמיים הנוצרים על בסיס זה.

השערה אחרת הניחה שימצאו הבדלים בהיקף השימוש ובמאפייני השימוש במקורות המידע הדיגיטלי בין הדיסציפלינות המדעיות השונות. שערנו, בהמשך למחקרים קודמים, כי סטודנטים וחוקרים המשתייכים למדעי הטבע יטו להשתמש במידה רבה יותר במידע דיגיטלי מעמיתיהם במדעי החברה והרוח. השערת מחקר זו לא אוששה סטטיסטית למרות שנמצאו הבדלים בין הקבוצות. בנוסף, נמצאו הבדלים מובהקים במאפייני השימוש (סוג המאגרים שבשימוש ודרכי החיפוש בהם) במידע הדיגיטלי בין הדיסציפלינות השונות. באשר לתדירות השימוש במידע הדיגיטלי נמצא כי תדירות השימוש הגבוהה ביותר מופיעה במדעי החיים (44%), לאחריה נמצאת הפקולטה למדעי החברה (41.1%), אח"כ בפקולטה למדעי הרוח (39%) ולבסוף הפקולטה למדעים מדויקים, שם תדירות השימוש במידע הדיגיטלי היא הנמוכה ביותר (34.2%). ממצאים

אלו אודות רמת השימוש במידע הדיגיטלי בפקולטות השונות, מצביעים אולי על מגמה חדשה של צמצום הפער בין תלמידי וחוקרי מדעי החברה והרוח לבין מדעי החיים בהיקפי השימוש במידע הדיגיטלי.

ניתן לסכם כי הממצאים במחקר מצביעים על שימוש רב שעושה כיום אוכלוסיית הלומדים הן במידע בדפוס והן במידע הדיגיטלי, בעוד הספרייה הפיסית ממשיכה לשמור על מקומה המרכזי בסביבת המידע האקדמית. כמו כן, הסתבר שהפער שאפיין את ראשיתו של עידן המידע הדיגיטלי בין היקף השימוש והחשיפה למידע הדיגיטלי בדיסציפלינות השונות דומים למדי. בנוסף, המחקר הצביע על מגמה בעייתית של שימוש תדיר שעושה הקהילה האקדמית במידע החופשי באינטרנט לצורכי לימוד ומחקר, על אף שמידע זה איננו נתפש כאיכותי במיוחד. מסגרת המחקר הנוכחי לא אפשרה בירור יסודי של מניעי קהילת הלומדים והחוקרים לפנות באופן משמעותי כל כך לאינטרנט החופשי בהידרשם לאתר מידע, ואולם אפשר שהדבר נובע מהקלות ומהנוחות של השימוש במנועי החיפוש באינטרנט.

מומלץ לערוך מחקרי המשך אשר יבדקו את רציפות המגמות המרכזיות שנמצאו במחקר הנוכחי. במסגרת זו, נחוץ להעמיק את המחקר לגבי הסיבות והגורמים שהועלו במחקר זה כהסברים אפשריים לתופעת הקשר החיובי בין רמות השימוש במידע הדיגיטלי ובמידע בדפוס, לקשר החיובי בין השימוש במידע הדיגיטלי בין הדיסציפלינות השונות. כמו כן, יש לתת את הדעת על רמת השימוש הגבוהה יחסית שנעשית על ידי האוכלוסייה האקדמית על רבדיה השונים במידע החופשי באינטרנט במסגרת הלימודים והמחקר באקדמיה. רצוי לברר לעומק מהי מידת האמינות שמייחסים משתמשי האקדמיה למידע שהם משיגים באינטרנט החופשי.

בנוסף, מומלץ ליצור שיח רציני ומעמיק בין מקצועני וצרכני המידע לגבי רעיון הספרייה הדואלית כמודל אפשרי לספרייה העתידית. במסגרת זו, חשוב לדון ביתרונות ובחסרונות של המודל ראשוני שהוצע כאן כפתרון הולם וראוי לעולם המידע החדש, המשלב את הספרייה המסורתית והספרייה הדיגיטלית.

מס' מיון בספרייה :
E027.7 בנו.דפ תשס"ז
מס' מערכת בספרייה :
1130025